

تبیین شاخص‌های کلیدی تأثیرگذار بر روابط ایران و عربستان در افق زمانی ۱۴۰۷

رسول افضلی^۱

سجاد نجفی*^۲

چکیده

ایران و عربستان به‌عنوان دو قطب تأثیرگذار در منطقه راهبردی خلیج‌فارس می‌باشند که هر کدام به نوبه خود در تحول‌های این منطقه و حتی مناطق پیرامونی دخیل و نقش چشم‌گیری دارند، در حال حاضر به دلایل مختلف روابط دو کشور به سمت تیرگی و واگرایی هرچه بیشتر حرکت نموده است و آینده مبهمی برای روابط دو کشور قابل تصور می‌باشد، در این پژوهش با دیدی آینده‌نگرانه و با هدف شناخت شاخص‌ها و عوامل ایجاد واگرایی در روابط میان دو کشور و تلاش جهت از میان برداشتن این عوامل و حرکت در راستای ایجاد دوستی و برقراری روابط دیپلماتیک دوستانه میان دو کشور مسلمان و تأمین منافع ملی کشور در افق زمانی ده ساله، و در راستای پاسخ به این سؤال که "مهم‌ترین شاخص‌ها و عوامل تأثیرگذار در آینده روابط ایران و عربستان در افق زمانی ۱۴۰۷ چیست؟"، در گام نخست با مطالعه اسناد و سوابق علمی پیشین صورت پذیرفته مرتبط و استفاده از نظر ۱۴ نفر از خبرگان، تعداد ۷۳ شاخص تأثیرگذار بر روابط دو کشور احصاء و در گام دوم با تشکیل پانل خبرگی شاخص‌های مشابه با یکدیگر ادغام و تعداد ۳۵ شاخص مشخص گردید و در ادامه با استفاده از مدل فریدمن تعداد ۱۵ شاخص مهم و اثرگذار تعیین و در انتها با استفاده از نرم‌افزار آینده‌پژوهی میک‌مک و به‌کارگیری روش تحلیل ماتریس متقاطع، تعداد پنج شاخص کلیدی تأثیرگذار بر آینده روابط دو کشور ایران و عربستان در افق زمانی ۱۴۰۷ مشخص گردید.

واژه‌های کلیدی:

منطقه خلیج‌فارس، روابط ایران و عربستان، آینده‌پژوهی، نرم‌افزار میک‌مک.

^۱ دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران

^۲ دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران

* نویسنده مسئول

مقدمه

عربستان و ایران به‌عنوان دو قدرت بزرگ منطقه‌ای خواه‌ناخواه یک رقابت دیرینه و دائم را بر سر رهبری سیاسی کشورهای اسلامی دنبال می‌کنند (موسوی و بخشی‌تلیابی، ۱۳۹۱). و از دهه ۱۹۷۰ تاکنون، این دو کشور برای دستیابی به هژمونی منطقه‌ای با همدیگر رقابت می‌کردند (Osiewicz, 2016). رابطه بین ایران و عربستان به‌خصوص بعد از سقوط دولت صدام، متأثر از تنش‌های ساختاری موجود در منطقه است. هرکدام از این دو بازیگر به دنبال رهبری جهان اسلام و همچنین چیدمان خاصی از نظم در منطقه هستند. درحالی‌که برداشت ایران از عربستان به‌عنوان یک بازیگر وابسته به آمریکا است که برتری مشروع ایران را در خلیج فارس به چالش می‌کشد، عربستان نگران قدرت و جاه‌طلبی ایران در منطقه به‌خصوص افزایش قدرت این کشور بعد از سقوط صدام و همچنین جنگ‌افزارهای هسته‌ای احتمالی آن است (نیاکویی و ستوده، ۱۳۹۴).

دو کشور ایران و عربستان به‌عنوان دو بازیگر کلیدی منطقه مهم و راهبردی خلیج فارس می‌باشند که روابط متقابل دو کشور در دوره‌های مختلف تاریخی تابعی از وضعیت و شرایط ساختارهای سیاسی حاکم در دو کشور، تحول‌های سیاسی و اجتماعی درون منطقه‌ای و دخالت‌های قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای قرار داشته است و در دوره کنونی نیز روابط دوجانبه فی‌مابین متأثر از عوامل مختلف به‌سوی تیرگی و واگرایی بیشتری حرکت نموده است و آینده‌ای مبهم را در روابط فی‌مابین رقم زده است، درحالی‌که دو کشور تأثیرگذار در تحول‌های منطقه و همچنین به‌عنوان دو قطب مهم و تأثیرگذار در جهان اسلام، در صورت درک و شناخت و بینش صحیح و کنار گذاشتن عوامل تفرقه‌انگیز و حرکت به سمت همگرایی و برقراری روابط دوجانبه دوستانه، می‌توانستند زمینه ایجاد اتحاد و همبستگی میان جوامع اسلامی و تشکیل اتحادیه‌ای متشکل از کشورهای مسلمان و تأثیرگذار در تحول‌های بین‌المللی را فراهم نمایند. با نگاه به نقش بارز و قدرت منطقه‌ای ایران در تحولات منطقه خلیج فارس، اصلح است با بررسی و شناخت هرچه بیشتر تحولات این منطقه راهبردی و عوامل تأثیرگذار در مناسبات دیپلماتیک میان ایران و عربستان، چالش‌ها و فرصت‌های موجود را تحلیل نموده و بهترین رویکرد را اتخاذ نمود.

بدون تردید با سمت‌گیری مناسبات ایران و عربستان به سمت تعاملات هرچه بیشتر اقتصادی و کاهش تنش‌ها و برقراری روابط در چارچوب دیپلماسی درون منطقه‌ای به دور از مداخله دادن قدرت‌های فرا منطقه‌ای خود می‌تواند زمینه‌ساز آینده‌ای روشن در جهت ایجاد

همگرایی و اتحاد منطقه‌ای در حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس باشد. از طرفی عربستان به‌عنوان کشوری مهم و تأثیرگذار در منطقه خلیج فارس و حتی فراتر از آن در کشورهای مسلمان غرب آسیا و شمال آفریقا و تا حدودی بعضی از کشورهای غربی به‌واسطه نقش و جایگاه خاص دینی و مذهبی و همچنین اقتصادی خود می‌باشد، که در مقاطع مختلف و به‌خصوص در سالیان اخیر در حوزه روابط بین‌الملل و تجارت و اقتصاد، تأثیرهای منفی را بر منافع ملی کشورمان ایجاد نموده است و در صورت تشدید روند فعلی حاکم خسارت‌های مادی و معنوی غیرقابل جبرانی را برای منافع ملی کشور به دنبال خواهد داشت، لذا بررسی عوامل تأثیرگذار در روابط میان ایران و عربستان (با تأکید بر افق زمانی ده‌ساله) جهت موردتوجه قرار دادن و تلاش برای از میان برداشتن عوامل ایجاد واگرایی و حرکت در راستای ایجاد دوستی و برقراری روابط دیپلماتیک دوستانه میان دو کشور مسلمان و تأمین منافع ملی کشور از اقدام‌های مهم و ضروری می‌باشد.

بدون شک با سمت‌گیری مناسبات ایران و عربستان به سمت تعامل هرچه بیشتر اقتصادی و سیاسی و کاهش تنش‌ها و اتخاذ سیاست خارجی عاقلانه در چارچوب دیپلماسی درون منطقه‌ای به‌دوراز مداخله دادن قدرت‌های جهانی می‌تواند زمینه‌ساز بروز آینده‌ای روشن در راستای ایجاد همگرایی میان دو کشور و حتی فراتر از آن در حوزه ژئوپلیتیک کشورهای منطقه خلیج فارس و تشکیل سازمان منطقه‌ای مؤثر باشد. لذا با توجه به وضعیت کنونی و حال حاضر حاکم بر روابط دو کشور، در پژوهش پیش رو در راستای پاسخ به این سؤال که "مهم‌ترین شاخص‌ها و عوامل تأثیرگذار در آینده روابط ایران و عربستان در افق زمانی ۱۴۰۷ چیست؟"، سعی بر آن است تا مهم‌ترین شاخص‌های تأثیرگذار در روابط دوجانبه میان ایران و عربستان را شناسایی نماید، به همین منظور با استفاده از مطالعه اسناد و سوابق علمی پیشین صورت پذیرفته مرتبط و استفاده از نظریه‌های خبرگان، شاخص‌های تأثیرگذار بر روابط دو کشور مورد شناسایی قرار گیرد و در ادامه با استفاده از نرم‌افزار آینده‌پژوهی میک مک^۱ و به‌کارگیری روش تحلیل ماتریس متقاطع، شاخص‌ها و عوامل کلیدی مؤثر مورد شناسایی قرار می‌گیرد.

با توجه به اینکه نظریه‌های موازنه برای بررسی و تحلیل اتحادهای و ائتلاف میان کشورها در عرصه روابط بین‌الملل به کار می‌رود، در این پژوهش بر اساس نظریه موازنه همه‌جانبه استیون

^۱. MICMAC

دیوید^۱ به بررسی روابط فی‌مابین ایران و عربستان پرداخته و نظریه موازنه همه‌جانبه به‌عنوان چارچوب نظری تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

تأثیرگذاری عربستان بر تحول‌های منطقه

عربستان به‌عنوان یکی از بازیگران کلیدی در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس، دارای منابع مادی و معنایی قدرت می‌باشد. عربستان از جایگاه و وزن ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئوکالچر برجسته‌ای در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس بهره‌مند می‌باشد. موقعیت جغرافیایی، دسترسی به تنگه‌های باب‌المندب و هرمز، دریای سرخ، خلیج فارس، اتحاد با قدرت‌های بزرگ (آمریکا) با سابقه‌ای بیش از نیم‌قرن، وجود منابع و ذخایر نفتی، قرار گرفتن اماکن مذهبی در این کشور به‌صورت بالقوه، باعث اهمیت و نفوذ عربستان در سایر کشورهای اسلامی و علی‌الخصوص کشورهای منطقه خلیج فارس و خاورمیانه شده است. به عبارتی، عربستان دارای منابع متعددی از قدرت نرم و سخت می‌باشد، بنابراین جایگاه و وزن عربستان در تحول‌های منطقه خلیج فارس و خاورمیانه با ابتناء به مؤلفه‌های فوق‌الذکر مشخص می‌شود (کریمی فرد، ۱۳۹۵). از سوی دیگر به علت قرار گرفتن شهرهای مکه و مدینه در عربستان و ادعای آن کشور در خصوص رهبری جهان عرب و جهان اسلام و پیوندهای راهبردی با غرب و به‌ویژه آمریکا، به‌صورت طبیعی کشوری تأثیرگذار در تحول‌های منطقه‌ای محسوب می‌شود (شفیعی و همکاران، ۱۳۹۶).

هدف اولیه سیاست خارجی عربستان، گسترش نفوذ این کشور در ممالک اسلامی با ترویج آیین وهابیت در میان آن‌هاست و رویه دیگر سیاست خارجی ریاض اعمال نفوذ در کشورهای عربی و تحکیم جایگاه سیاسی خود در میان این دسته از کشورها به‌ویژه همسایگان است. عربستان سعودی، به‌عنوان جزئی از جهان عرب از نظر سیاسی (ایدئولوژی) و ژئوپلیتیک خود را به آن وابسته می‌داند (رستمی و همکاران، ۱۳۹۵). تیم جدید قدرت در ریاض درصدد است تا ضعف تیم قبلی سعودی‌ها را جبران کند؛ زیرا سیاست عربستان تا زمان مرگ ملک عبدالله در ژانویه ۲۰۱۵ باعث شد که عربستان نه‌تنها در صحنه‌های منطقه‌ای شامل عراق، لبنان، فلسطین و در رأس آن‌ها سوریه متحمل شکست شود؛ بلکه این کشور از مرحله رویارویی منطقه‌ای با ایران، به مرحله محاصره عربستان توسط ایران منتقل شود. بدین ترتیب، مأموریت تیم جدید

^۱. Steven David

حاکم بر عربستان مقابله هر چه بیشتر بانفوذ منطقه‌ای ایران برآورد می‌شود (صادقی اول و همکاران، ۱۳۹۴).

درواقع مبانی سیاست خارجی عربستان بر پایه حفظ روابط دوستانه این کشور با کشورهای سرمایه‌دار غربی شکل گرفته است. با این همه، عربستان همواره کوشیده است تا در سیاست خارجی خود، رویکردی دوگانه را حفظ کند؛ به عبارت دیگر، این کشور باید به صورت هم‌زمان دو نقش متعارض را ایفا کند: رهبری جهان اسلام، دوست و متحد غرب؛ در حالی که شاه‌زادگان سعودی پای شرکت‌های سرمایه‌گذار نفتی را از اقصا نقاط جهان به این کشور باز کرده‌اند، مقرر بسیاری از سازمان‌های اسلامی نظیر بانک توسعه اسلامی و دبیرخانه سازمان کنفرانس اسلامی نیز در این کشور قرار دارد (شفیعی و همکاران، ۱۳۹۶).

تأثیرگذاری ایران بر تحول‌های منطقه

تشکیل دومین دولت شیعی منطقه (عراق)، موج نوین احیای آگاهی اسلامی و بازسازی هویت شیعیان و تأثیر آن بر فرایندهای سیاسی منطقه و مبدأ طرح مجدد هلال شیعه در خاورمیانه شد (جاودانی‌مقدم، ۱۳۹۱). این مسأله با توجه به اهمیت عراق از نظر تعداد شیعیان که ۶۰ درصد جمعیت ۳۰ میلیونی عراق و همچنین از نظر تأثیر فکری و ایدئولوژیک مهم‌ترین گروه شیعه در جهان عرب بر شیعیان منطقه از اهمیت خاصی برخوردار شده است (شهریاری، ۱۳۹۶). این فرصت مهیا شده برای ایران، برای عربستان سعودی در کاهش نقش و جایگاه آن کشور در سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی آمریکا، تهدید محسوب می‌شود. عربستان سعودی بر این عقیده است که در آینده، ایران جایگزین عربستان در راهبردهای خاورمیانه‌ای آمریکا خواهد شد یا حداقل نقش‌آفرینی ایران در مسائل منطقه‌ای یعنی کاهش نقش‌آفرینی عربستان (شهریاری، ۱۳۹۶) طبق تحلیل اندیشمندان غربی؛ تحت شرایط جدید منطقه‌ای و از طریق ایجاد یک هلال شیعی، ایران قادر به گسترش قدرت منطقه‌ای و به هم زدن توازن قوای سنتی خواهد بود. اگر این امر محقق شود ایران قادر به دیکته کردن شرایط و سیاست‌های خود به جامعه بین‌المللی و به خصوص به ایالات متحده در موضوعاتی حیاتی چون امنیت جهانی انرژی، قیمت نفت و حتی در خصوص سیاست مستحکم هسته‌ای خود خواهد بود (Nasr, 2006).

وقوع انقلاب اسلامی در ایران، همان‌طور که تحول ژرفی در نظام سیاسی و اقتصادی و اجتماعی داخل کشور ایجاد کرد، آغازگر تحول درخور توجهی در روندها و گرایش‌های سیاست خارجی ایران نیز بود. حاکمیت ارزش‌های انقلابی، گرایش به آرمان‌های اسلامی،

استکبارستیزی، حمایت از مسلمانان، پشتیبانی از مستضعفان، آرمان‌گرایی و غیره از جمله اصولی بودند که روندهای سیاست خارجی را تحت تأثیر قرار دادند (نجاتی، ۱۳۹۴). شاید بتوان گفت که برجسته‌ترین وجه تعارض عربستان با ایران، همین مقوله ایدئولوژی باشد و از آنجا که این عامل در شکل‌گیری ذهنیت و افکار سیاست‌مداران هر کشور نقش شالوده‌ای دارد، پرداختن به آن راهگشای شناخت اصولی این تعارض‌هاست (شفیعی و همکاران، ۱۳۹۶).

پیشینه روابط دوجانبه ایران و عربستان

آغاز روابط ایران و عربستان به تأسیس سلسله آل سعود به سال ۱۹۳۲ برمی‌گردد، اما این روابط اهمیت چندانی نداشت تا اینکه در عراق کودتایی در سال ۱۹۵۸ اتفاق افتاد که سرنگونی ملک فیصل پادشاه عراق را در پی داشت و این مسئله آغازی برای بروز شورش‌های پوپولیستی علیه رژیم‌های سلطنتی شد. همچنین باعث نگرانی دولت‌های سلطنتی ایران و عربستان شد و آغاز یکسری کارهای مشاوره‌ای و اجرایی در جهت هماهنگ‌سازی سیاست‌های منطقه‌ای دو کشور و نزدیکی خاندان پهلوی و سعودی را در پی داشت (Furtig, 2007).

قبل از انقلاب اسلامی ایران، حکومت عربستان با حکومت شاه روابط ویژه‌ای داشت. از جمله عوامل مؤثر این امر را می‌توان گرایش هر دو کشور به غرب، به‌ویژه ایالات‌متحده، که آن‌ها را در چارچوب سیاست دو ستونی نیکسون در جایگاه ویژه‌ای قرار می‌داد و در نتیجه، همکاری مشترک دو کشور را در زمینه مقابله با نفوذ کمونیسم و سلطه شوروی بر منطقه در پی داشت، منافع مشترک دو کشور در حوزه نفت و انرژی، منافع سیاسی و اقتصادی مشترک در منطقه خلیج فارس، اشتراک‌های فرهنگی و مذهبی، تشابه نظام‌های سیاسی، و غیره دانست (کریمی فرد، ۱۳۹۵). در واقع در دوران پهلوی، ایران و عربستان به‌عنوان دو کشور مهم منطقه خلیج فارس و غرب آسیا با وجود داشتن اختلاف‌های گوناگون، که می‌توانست زمینه‌ساز تنش‌های گسترده میان آن‌ها باشد، ناگزیر به دوستی شدند و به دو متحد اصلی و راهبردی تبدیل شدند (احمدی، ۱۳۸۶). این امر ناشی از الزام‌های سیاسی-امنیتی غرب و ایالات‌متحده از یکسو و تهدیدهای کمونیسم و پان‌عربیسم از سوی دیگر بود که با کم‌رنگ کردن عوامل تنش‌زایی و واگرایی در روابط دو کشور، آن‌ها را به همکاری‌های سیاسی-امنیتی در جهت تأمین نظم منطقه سوق داد. با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، منطقه شاهد رویارویی دو کشور مهم مقابل یکدیگر شد. ایران (ایرانی-شیعه-انقلابی) در مقابل عربستان (عرب-سنی-محافظه‌کار) متحد آمریکا در منطقه قرار گرفت و در کنار سایر عوامل واگرایی، تلاش برای

توسعه نفوذ در خلیج فارس موجب شد دو کشور بار دیگر به روابط تنش‌زا بازگردند (ازغندی و آقاعلیخانی، ۱۳۹۲).

وقوع انقلاب اسلامی ایران باعث مواجه‌شدن عربستان با یک دولت رقیب در حوزه‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری قدرت در منطقه شد (khuliyf & Alanazi, 2015). انقلاب در ایران، علاوه بر تغییرهای بنیادین و ساختاری در نظام سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در داخل ایران، باعث تغییرهای شگرفی در سطح منطقه خاورمیانه شد. بنیان‌گذاری انقلاب اسلامی بر اساس مبانی اسلام شیعی و ایدئولوژی اسلامی سیاسی در ایران باعث ایجاد این تصور در نخبگان عربستان سعودی شد که امنیت هستی‌شناسی و فیزیکی‌اش ممکن است مورد «تهدید» واقع شود (کریمی‌فرد، ۱۳۹۵).

روابط دو کشور ایران و عربستان سعودی در دهه‌های اخیر تحت تأثیر ژئوپلیتیک بین‌المللی و منطقه‌ای، تفاوت‌های ایدئولوژیکی و نقش غرب، در نوسان بوده است. در این راستا می‌توان عنوان کرد، اگر در دوران پهلوی سیاست‌های ایالات متحده، ایران و عربستان را به‌رغم تضادها و رقابت‌ها به یکدیگر نزدیک کرد، در دوره جمهوری اسلامی ایران این تضادها و رقابت‌ها تا حدودی تحت تأثیر سیاست‌ها و ابتکارهای برخی مقام‌ها در دوره‌های خاص کم‌رنگ گردید (ازغندی و آقا علیخانی، ۱۳۹۲). آغاز بیداری اسلامی در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا، جلوه دیگری از رویارویی‌های این دو دولت بوده و تشدید واگرایی‌ها و مناقشه‌ها را در سطوح سیاسی و دیپلماتیک به دنبال داشته است. تحولات یمن، بحرین، لبنان، سوریه و عراق مبین عمق تمایزهای سیاسی و حاکی از افتراق سیاسی بین جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی است. ایران درصدد ایجاد تغییرهایی در ساختارهای موجود در منطقه از طریق حمایت‌های مادی و معنوی از جنبش‌های اسلامی، و تحریک‌های ضدآمریکایی و ضد صهیونیستی است. عربستان سعودی هم به روش‌های گوناگون در پی بقای رژیم‌های نزدیک به خود و یا حفظ نظم مطلوب و احياناً حذف جریان‌های مخالف است (خضری و دیگران، ۱۳۹۴). در حال حاضر هدف اصلی عربستان مبارزه بانفوذ ایران در سوریه می‌باشد (Sailer, 2016). و سیاستمداران عربستانی اذعان می‌دارند که ایران در چهار پایتخت کشورهای عربی بیروت، بغداد، دمشق و صنعا نفوذ دارد (Ibid: 5).

حال حاضر و در دوره کنونی نیز توافق برجام بین ایران و قدرت‌های بزرگ (خصوصاً آمریکا) باعث واگرایی بیشتر بین ایران و عربستان شد. تصور عربستان این بود با حل مسئله هسته‌ای، رابطه دو کشور ایران و آمریکا مسالمت‌آمیز خواهد شد و عربستان جایگاه و اهمیت

خود را در سیاست خارجی آمریکا در خاورمیانه و خلیج فارس از دست خواهد داد. همین سوء درک عربستان باعث ایجاد خط‌مشی‌ها و سیاست‌های تهاجمی و ستیزه‌جویانه در منطقه شد. در این دوره تنش و بی‌اعتمادی بین ایران و عربستان به اوج خود رسید، سیاست‌مداران عربستان با سوء تصور از جایگاه و وضعیت ایران در خاورمیانه و خلیج فارس در قالب «ایران‌هراسی» و «شیعه‌هراسی» در صدد مطرح کردن ایران به‌عنوان «تهدیدی» علیه صلح و امنیت منطقه هستند. ایجاد اتحادها و ائتلاف‌های جدید با محوریت عربستان و با ورود کنشگران سیاسی جدید مثل اسرائیل جهت برقراری «توازن تهدید» مقابل محور مقاومت به رهبری ایران می‌باشد (کریمی‌فرد، ۱۳۹۵). در واقع عربستان تلاش دارد ائتلافی از غرب و رژیم صهیونیستی و رژیم‌های عربی محافظه‌کار در قبال ایران تشکیل دهد و به توسعه نفوذ ایران در منطقه پایان دهد. از تلاش‌های اخیر سعودی‌ها برقراری روابط حسنه و حمایت مالی عربستان از سازمان اشرف (منافقین) است (شهریاری، ۱۳۹۶).

نظریه موازنه همه‌جانبه

یکی از نظریه‌هایی که در دوره پس از جنگ سرد درباره موازنه‌سازی و به‌ویژه در مورد کشورهای در حال توسعه مورد توجه قرار گرفته است، نظریه موازنه همه‌جانبه است. این نظریه که توسط استیون دیوید ارائه شده است در اصل بر پایه نظریه‌های موازنه قوا قرار دارد اما می‌کوشد برخی وجوه آن را روزآمد کند، دیوید در این نظریه بیشتر بر روی کشورهای در حال توسعه تمرکز نموده است و تلاش دارد که نشان دهد چرا و چگونه دولت‌های در حال توسعه به سمت اتحاد با یکدیگر حرکت می‌کنند و به اعتقاد دیوید با نظریه موازنه همه‌جانبه بهتر می‌توان شکل‌گیری اتحادها و رفتار آینده اتحادها در کشورهای در حال توسعه را پیش‌بینی نمود. نظریه موازنه همه‌جانبه مانند نظریه موازنه قوا موضوع بقا را در رأس همه اهداف دولت‌ها قرار می‌دهد اما این موضوع را به رهبران دولت‌ها در کشورهای در حال توسعه نیز تسری داده و معتقد است برای رهبران دولت‌ها در این کشورها مسئله اساسی بقاست و لذا ماهیت اتحادها در کشورهای در حال توسعه وضعیت متفاوت‌تری در مقایسه با دیگر کشورها دارد و لذا برخلاف موازنه قوا که در آن عوامل و مؤلفه‌های درونی کشورها برای اتحاد مدنظر قرار نمی‌گیرد و اشتراک در عوامل داخلی برای شکل‌گیری اتحادها نیاز نیست، در نظریه موازنه همه‌جانبه ارزیابی وسیع‌تری از تهدیدات وجود دارد و تهدیدات داخلی را نیز شامل می‌شود و سطح تحلیل افراد یعنی رهبران دولت‌ها را نیز مدنظر قرار می‌دهد (سیفی و پور حسن، ۱۳۹۵). به اعتقاد استیون دیوید

علیه‌هایی در درون دولت‌های در حال توسعه وجود دارد که حتی از ملیت و سرزمین برای رهبران این دولت‌ها مهم‌تر است این علیه‌ها شامل قبیله، قومیت، مذهب و یا خاندان شخص حاکم باشد و این رهبران عمدتاً علاقه دارند با نظام‌های سیاسی دیگر که نگرانی‌های مشابهی دارند متحد شوند. و لذا تصمیم‌گیری در این نظام‌ها عمدتاً انفرادی است، یا نخبگان اندکی در فرایند تصمیم‌گیری نقش دارند و افکار عمومی عمدتاً نقش پررنگی در تصمیم‌سازی‌ها به‌ویژه در حوزه روابط خارجی ندارند (David, 1991). دیوید تأکید می‌کند چنین دولت‌هایی برای حفظ قدرت خود به دنبال جذب متحدان خارجی در سطح منطقه‌ای و یا بین‌المللی هستند و این نقطه تمایز نظریه موازنه همه‌جانبه از نظریه‌های سنتی موازنه قوا و نظریه جدیدتر موازنه تهدید استغفان والت است که خواستار تمایزگذاری در بررسی ماهیت اتحادها در جهان سوم با سایر نقاط است (سیفی و پور حسن، ۱۳۹۵).

پیشینه تحقیق

مهم‌ترین تحقیقات صورت گرفته پیشین در رابطه با روابط ایران و عربستان به شرح جدول شماره (۱) می‌باشد:

جدول (۱) مهم‌ترین تحقیقات صورت گرفته پیشین در رابطه با روابط ایران و عربستان

ردیف	نام اثر	هسته بحث
۱	کتاب: روابط ایران و عربستان در سده بیستم (دوره پهلوی). (احمدی، ۱۳۸۷، نشر وزارت امور خارجه)	در هشت فصل روابط ایران و عربستان را در سده بیستم از بدو تأسیس حکومت عربستان تا آخر دوره پهلوی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است، و بیان نموده است که در روابط فی‌مابین دو کشور مسائل منطقه‌ای و فرهنگی مذهبی اغلب دو کشور را در برابر هم قرار داده است و در مواردی هم دو کشور بر سر منافع مشترک باهم همکاری داشته‌اند.
۲	کتاب: اسناد روابط ایران و عربستان ۱۳۵۷-۱۳۰۴. (محقق، ۱۳۷۹، نشر وزارت امور خارجه)	اسناد و روابط دوجانبه را در چهار بخش کلی اسناد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و قبور متبرکه، بقیع، موقوفات مورد بررسی قرار داده است.
۳	پایان‌نامه: بررسی روابط ایران و عربستان سعودی. (نصر اصفهانی، ۱۳۷۹، دانشگاه تهران).	واگرایی در روابط فی‌مابین و عدم همکاری ایران و عربستان و به‌خصوص کشورهای خلیج فارس را عاملی مهم در عدم حضور کشورهای منطقه در رقابت‌های جهانی اقتصاد و پیشرفت اقتصادی دانسته است.

<p>با استفاده از روش دلفی و سناریونویسی سناریوهای محتمل در مورد آینده نظام سعودی و روابط این کشور با ایران بررسی و راهکارهای برون‌رفت از وضع موجود را بیان نموده است و در ادامه با بررسی عوامل داخلی و خارجی تأثیرگذار پیش‌بینی احتمال تجزیه عربستان را نموده است.</p>	<p>پایان‌نامه: بررسی آینده روابط ایران و عربستان، ارائه راهکارهایی برای برون‌رفت از وضع موجود (فهیمی، ۱۳۹۶، دانشگاه تهران)</p>	۴
<p>پیوند عمیق میان منافع ملی ایران با ژئوپلیتیک شیعه و گسترش حوزه نفوذ ایران در کشورهای منطقه و شیعیان منطقه موجبات تیرگی روابط دوجانبه میان دو کشور را فراهم نموده است.</p>	<p>پایان‌نامه: تأثیر شیعه‌هراسی بر روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی (جهانگیری، ۱۳۹۰، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز)</p>	۵
<p>علل تیرگی روابط میان ایران و عربستان را در ماهیت ایدئولوژیک دو کشور، پیروزی انقلاب ایران، نقش قدرت‌های فرا منطقه‌ای، ژئوپلیتیک نفت و گاز و ... می‌داند.</p>	<p>مقاله: واکنش روابط ج.ا.ا. و عربستان سعودی در دهه نخست پیروزی انقلاب اسلامی. (شفیعی و همکاران، ۱۳۹۶).</p>	۶
<p>بهره‌گیری از ابزار مناسب و اتخاذ تدبیر صحیح و تعامل را زمینه‌ساز همکاری میان دو کشور دانسته و از طرفی دیگر قاعده‌مند شدن روابط ایران و آمریکا را تأثیرگذار در برقراری روابط میان ایران و عربستان و کشورهای عربی می‌داند.</p>	<p>مقاله: بررسی عوامل منطقه‌ای واگرایی در روابط ایران و عربستان (۱۳۹۰-۱۳۸۴). (ازغندی و آقا علی‌خانی، ۱۳۹۲)</p>	۷
<p>مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار در روابط فی‌مابین را به ترتیب اهمیت مشخص نموده است و عنوان نموده‌اند که دور نمای روشنی در روابط آینده دو کشور وجود نداشته و آینده روابط را تیره‌تار دانسته است.</p>	<p>مقاله: سناریوهای محتمل در آینده‌پژوهی روابط خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحول‌های ژئوپلیتیکی منطقه عربی (در بازه زمانی ۱۴۰۴). (رستمی و همکاران، ۱۳۹۵)</p>	۸

روش‌شناسی پژوهش

روش آینده‌پژوهی

برنامه‌ریزی اگر قرار است موفق باشد باید نگاهی جستجوگر و طولانی به آینده داشته باشد (رنجبر حیدری و همکاران، ۱۳۹۵). با ظهور علم آینده‌نگاری محققان سیاست‌گذاری سعی می‌نمایند از قابلیت‌های این علم در توسعه فنون برنامه‌ریزی راهبردی استفاده نمایند و از این‌رو به تدریج با استفاده وسیع از آن‌ها، روش‌ها و فنون آینده‌نگاری وارد بطن برنامه‌ریزی شده است (مینائی و همکاران، ۱۳۹۵). مقصود آینده‌پژوهی فراهم کردن پاسخ‌های بر پایه دانش برای نیاز جمع‌آوری، درست کردن و گزارش دادن اطلاعات مربوطه با استفاده از ابزارهایی است که امکان آنالیز متغیرهای استراتژیک یا کلیدی، رفتار و پیش‌بینی‌های عوامل اجتماعی، ساختار سناریوها

شرطی و استراتژی‌های لازم دستیابی به این سناریوها را می‌دهد (Georghiou et al, 2012). در واقع آینده‌پژوهی، اصول و روش مطالعه و سپس تصمیم‌گیری، طرح‌ریزی و اقدام در خصوص علوم و فناوری مرتبط با آینده است. آینده‌پژوهی، تفکرات فلسفی و روش‌های علمی و مدل‌های مختلف بررسی و مطالعه آینده را مطرح و با استفاده از آن‌ها، آینده‌های بدیل و احتمالی را ترسیم می‌نماید. لذا، آینده‌پژوهی ابزاری برای معماری و مهندسی هوشمندانه آینده است (وقوفی و همکاران، ۱۳۹۶).

با شناسایی متغیرها و پیشران‌هایی که به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم بر آینده موضوع موردپژوهش اثر می‌گذارند می‌توان به درک نسبی درزمینه موردنظر دست‌یافت و به پیش‌بینی آینده‌های محتمل پرداخت. تجزیه‌وتحلیل تأثیر متقاطع^۱ این مشکل را به‌صورت مستقیم از طریق تجزیه‌وتحلیل احتمالات شرطی موردبررسی قرار می‌دهد. روش تأثیر متقاطع اقلام پیش‌بینی‌شده را موردبررسی قرار می‌دهد و برای بررسی وقایع محتمل آینده و تأثیر متقاطع آن‌ها بر یکدیگر استفاده می‌شود و برای آشکار ساختن احتمال شرطی یک رویداد با توجه به وقوع و یا عدم وقوع حوادث مختلف تلاش می‌کند. تحلیل اثر متقاطع سعی می‌کند تا روابط بین رویدادها و متغیرها را به هم ارتباط دهد. این روابط، سپس نسبت به هم طبقه‌بندی می‌شوند و برای تعیین اینکه کدام رویدادها و سناریوها، در یک چارچوب زمانی معین، از بقیه محتمل‌تر هستند، بکار می‌رود (همان منبع).

نرم‌افزار میک مک

نرم‌افزار میک مک نخستین بار توسط مؤسسه 'Instituted' Innovation Informatique pour l'Entreprise، در اندیشکده تحقیقاتی درزمینه راهبردی مربوط به آینده و سازمان، توسط میشل گودت در کشور فرانسه به وجود آمد (Godet, 1999). این روش با تجزیه‌وتحلیل ساختاری، که در آن ساختار به‌عنوان یک واقعیت تحت عنوان یک مجموعه مورد مطالعه است در ارتباط می‌باشد، و عناصر این نظام وابستگی تنگاتنگی با یکدیگر دارند (Mojica, 2005). درعین حال این روش به ملاحظه متغیرهای کیفی و کاوش آینده‌های چندگانه و نامعلوم می‌پردازد (Jiménez, 2009). ماتریس اثر متقاطع (میک مک) روشی تحلیلی جهت توصیف ارتباط بین اجزای تشکیل‌دهنده یک مجموعه است. با استفاده از آن می‌توان متغیرهای کلیدی در مجموعه

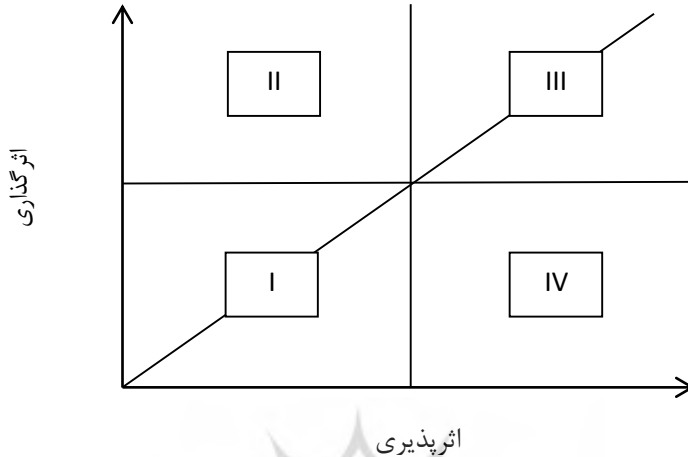
^۱. Cross impact Analysis (CIA)

را شناسایی و از آن‌ها جهت پیش‌بینی آینده و فعالیت پیچیده سناریونویسی استفاده کرد. مراحل و فرآیند انجام کار توسط این نرم‌افزار به شرح زیر می‌باشد:

۱. در ابتدا می‌بایست متغیرهای اثرگذار در یک مجموعه را مشخص کنیم. برای این کار می‌توان از اسناد و مقاله‌های مرتبط و نظر کارشناسان خبره در زمینه پژوهش استفاده نمود.
۲. در قدم بعد باید یک ماتریس $n \times n$ به تعداد پیشران‌های مشخص گردیده در مرحله قبل تشکیل داد.
۳. در این مرحله می‌بایست بر اساس میزان تأثیرگذاری عوامل بر یکدیگر یک عدد از مقیاس صفر تا سه را به آن‌ها اختصاص داد. بدین معنی که عدد سه، دو، یک و صفر به ترتیب نمایانگر تأثیر زیاد، متوسط، کم و بدون تأثیر می‌باشند. پس از تعیین میزان اثرگذاری متغیرها بر یکدیگر و مقداردهی یک ماتریس $n \times n$ (که در آن n تعداد متغیرهای اثرگذار بر مجموعه است) را خواهیم داشت که نام آن ماتریس تأثیرهای مستقیم^۱ می‌باشد. در صورت اضافه کردن پارامتر P به مقیاس صفر تا سه تعریف شده برای آرایه‌های ماتریس، ماتریس تأثیرهای مستقیم بالقوه^۲ را خواهیم داشت. پارامتر P بیانگر تأثیر بالقوه یک عامل بر عامل دیگر می‌باشد که کاربرد آن در تبیین آینده‌های متفاوت بر اساس میزان اثرگذاری یک عامل در درجه‌های مختلف است. جهت وارد کردن اعداد در داخل ماتریس می‌بایست میانگین نمراتی که خبره‌ها به هر رابطه می‌دهند را محاسبه کرده و پس از گرد کردن مقدار آن، عدد به‌دست‌آمده را در ماتریس جایگذاری کنیم.
۴. تشکیل جدولی با عنوان تأثیرهای متقابل متغیرها بر یکدیگر، در این جدول مجموع اعداد هر ردیف از ماتریس نشان‌دهنده میزان اثرگذاری متغیر آن ردیف بر دیگر عوامل و مجموع اعداد هر ستون نمایانگر میزان اثرپذیری آن متغیر از دیگر متغیرها می‌باشد.
۵. در این مرحله با استفاده از نرم‌افزار اقدام به رسم نموداری مطابق شکل شماره (۱) می‌نماییم که در آن محور عمودی نشانگر میزان اثرگذاری و محور افقی نشانگر میزان اثرپذیری می‌باشد. بر اساس محل قرار گرفتن هر متغیر در این نمودار می‌توان خصوصیات آن را تشریح کرد (Asan, 2007).

۱. MDI

۲. MPDI

شکل (۱) نمودار اثرگذاری و اثرپذیری متغیرها

همان‌طور که در شکل شماره (۱) مشخص است، نمودار از چهار ناحیه تشکیل شده است که مشخصات متغیرهای قرارگرفته در هر قسمت به شرح زیر است:

قسمت (I) متغیرهای مستقل یا اهرمی: متغیرهایی که تأثیر بسزایی بر دیگر متغیرها نداشته و تأثیر زیادی هم از آن‌ها نمی‌گیرند. در کل دارای پویایی و وابستگی کمی هستند.

قسمت (II) متغیرهای ورودی یا قدرت: این متغیرها از بیشترین تأثیرگذاری و کم‌ترین تأثیرپذیری برخوردار هستند. این متغیرها به علت اثرگذاری بالایی که دارند بر روی نتایج به‌دست‌آمده تأثیر بسزایی دارند و هرگونه تغییراتی که در آن‌ها رخ بدهد واکنش کلی مجموعه را در بر خواهد داشت.

قسمت (III) متغیرهای خطرپذیری، دوگانه یا هدف: این متغیرها به‌طور هم‌زمان از تأثیرگذاری و اثرپذیری بالایی بهره‌می‌برند، این بدان معناست که آن‌ها پرنفوذ و درعین‌حال آسیب‌پذیر هستند به این صورت که هر تغییر و ناپایداری در آن‌ها بر مابقی متغیرها و نتیجه تأثیر می‌گذارد. با توجه به خصوصیات ذکر شده با استفاده از این متغیرها می‌توان به سناریونویسی و پیش‌بینی آینده پرداخت. در حقیقت ما به دنبال شناسایی این متغیرهای کلیدی هستیم.

قسمت (IV) متغیرهای نتیجه: متغیرهایی که اثرگذاری کم و محدودی دارند و به شدت از دیگر متغیرها تأثیر می‌پذیرند.

متغیرها در سطح نمودار به دو صورت پراکنده خواهند شد. یا به صورت L که نشانه پایداری مجموعه است و متغیرها فقط در سه ناحیه I و II و IV پراکنده خواهند شد، و یا در هر چهار ناحیه نمودار قرار می‌گیرند و یک مجموعه ناپایدار را تشکیل می‌دهند.

روند و مراحل انجام پژوهش

نوع تحقیق صورت پذیرفته کاربردی می‌باشد، روش گردآوری اطلاعات روش اسنادی، کتابخانه‌ای و استفاده از نظرهای خبرگان، و شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار آینده‌پژوهی میک مک و به کارگیری روش تحلیل ماتریس متقاطع می‌باشد.

در پژوهش پیش رو در گام نخست با مطالعه اسناد و سوابق علمی پیشین صورت پذیرفته مرتبط و استفاده از نظر ۱۴ نفر از خبرگان آشنا و دارای زمینه علمی مرتبط با مسائل سیاسی- جغرافیایی و روابط بین‌الملل شاغل در مرکز مطالعات نزاجا و اساتید و دانشجویان مقطع دکتری دانشگاه تهران (برای انتخاب نفرات خبره از روش نمونه یابی گلوله برفی استفاده گردیده)، تعداد ۷۳ شاخص تأثیرگذار بر روابط دو کشور احصاء و در گام دوم با تشکیل پانل خبرگی شاخص‌های مشابه با یکدیگر ادغام و تعداد ۳۵ شاخص مشخص گردید و در ادامه با استفاده از مدل فریدمن تعداد ۱۵ شاخص مهم و اثرگذار تعیین و در انتها با استفاده از نرم‌افزار آینده‌پژوهی میک مک و به کارگیری روش تحلیل ماتریس متقاطع، تعداد پنج شاخص کلیدی تأثیرگذار بر آینده روابط دو کشور ایران و عربستان در افق زمانی ۱۴۰۷ مشخص گردید.

یافته‌های پژوهش

در گام نخست، جهت شناسایی و مشخص نمودن عوامل تأثیرگذار بر آینده روابط میان دو کشور جمهوری اسلامی ایران و عربستان، با مرور کتب و مقالات علمی مرتبط با زمینه پژوهش و همچنین انجام مصاحبه و توزیع پرسشنامه میان تعداد ۱۴ نفر از خبرگان، تعداد ۷۳ عامل به‌عنوان پیشران‌های تأثیرگذار بر روابط دو کشور مطابق جدول شماره (۲) مورد شناسایی واقع گردیدند.

جدول (۲) پیشران‌های مؤثر بر آینده روابط بین جمهوری اسلامی ایران و عربستان

عنوان عامل	R	عنوان عامل	R
رقابت‌های ایران و عربستان در جهت نفوذ در کشورهای منطقه	۳۸	حاکم شدن نظام چندقطبی به‌جای نظام دوقطبی پیشین در جهان	۱
رشد و گسترش فضای مجازی و افزایش بینش و آگاهی و رشد توقع‌های مردمی در عربستان	۳۹	تغییر و تحول در قدرت‌های منطقه‌ای و ظهور قطب‌های جدید قدرت	۲
رشد و گسترش گروه‌های تروریستی در منطقه	۴۰	نزدیکی و همکاری میان اعضای شورای همکاری خلیج فارس	۳
تأمین و حمایت غیرمستقیم گروه‌های تروریستی فعال در منطقه توسط عربستان	۴۱	مداخله قدرت‌های اروپایی در خلیج فارس	۴
نزدیکی فکری و دیدگاهی گروه‌های سلفی و تکفیری با حاکمیت عربستان	۴۲	مداخله قدرت‌های آسیایی در خلیج فارس	۵
افزایش تحرکات گروهک‌های تجزیه‌طلب مورد حمایت عربستان در ایران	۴۳	مداخله روسیه و ترکیه در خلیج فارس	۶
اختلاف‌های عربستان و قطر	۴۴	پشتیبانی تسلیحاتی غرب از عربستان	۷
حمایت مالی رسانه‌های مخالف ایران توسط عربستان	۴۵	رقابت تسلیحاتی گسترده در کشورهای حوزه خلیج فارس	۸
حمایت مالی اپوزسیون‌های ایرانی (سلطنت‌طلب، مجاهدین خلق و...) توسط عربستان	۴۶	روابط گسترده تجاری ° نظامی عربستان و آمریکا	۹
رشد صنایع بومی نظامی و دفاعی ایران	۴۷	احتمال برقراری روابط میان اسرائیل و عربستان	۱۰
افزایش قدرت موشکی و نظامی ایران	۴۸	تشکیل ناتوی عربی	۱۱
وجود اقلیت شیعی در عربستان	۴۹	تغییرات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در عربستان	۱۲
حمایت اقلیت شیعی مخالف حاکمیت در عربستان توسط ایران	۵۰	تحولات بیداری اسلامی در منطقه	۱۳
رقابت غیرمستقیم نظامی ایران و عربستان در یمن	۵۱	مداخله نظامی عربستان در بحرین و یمن	۱۴
اختلاف‌های ایدئولوژیک ایران و عربستان	۵۲	توانایی و دستیابی ایران به دانش هسته‌ای	۱۵
القای ایران هراسی در کشورهای حوزه خلیج فارس توسط آمریکا	۵۳	افزایش بودجه نظامی عربستان	۱۶
مناسک حج و اعزام حجاج ایرانی به عربستان	۵۴	تحریم‌های نفتی و اقتصادی ایران	۱۷
نفوذ گسترده سیاسی و نظامی ایران در عراق	۵۵	جنگ فرسایشی میان عربستان و یمن	۱۸

۱۹	افزایش قدرت نفوذ ایران در منطقه	۵۶	نفوذ گسترده سیاسی و نظامی ایران در سوریه
۲۰	نفوذ سیاسی و نظامی ایران در یمن	۵۷	روابط ایران و گروه‌های مقاومت فلسطینی
۲۱	نفوذ سیاسی ایران در بحرین	۵۸	حضور گسترده نظامی غرب و آمریکا در منطقه
۲۲	تغییر دولت در ایران و تغییر در سیاست خارجی در هر دوره	۵۹	پرونده هسته‌ای ایران
۲۳	هم سو نبودن سیاست‌های نفتی ایران و عربستان	۶۰	وجود اماکن مذهبی در عربستان
۲۴	وقوع انقلاب ایران و شعار حمایت از مستضعفین و نهضت‌های آزادی‌بخش	۶۱	سیاست نفتی مهاباد ایران توسط عربستان
۲۵	ادعای رهبری معنوی جهان اسلام به‌ویژه اعراب توسط عربستان	۶۲	اختلاف‌های فرهنگی و تمدنی (عرب و عجم) میان دو کشور
۲۶	تبلیغ مذهب وهابیت توسط عربستان	۶۳	رقابت‌های نفتی دو کشور
۲۷	تبلیغ مذهب تشیع توسط ایران	۶۴	موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک ایران
۲۸	تضاد در سیاست خارجی دو کشور	۶۵	کنترل تنگه استراتژیک هرمز از سوی ایران
۲۹	روابط اقتصادی و تجاری پایین دو کشور	۶۶	تنوع قومیتی در ایران
۳۰	عربستان مرکز جهان اسلام و اهل تسنن	۶۷	مشکلات اقتصادی در ایران
۳۱	ایران مرکز و کانون تشیع در جهان	۶۸	ساختارهای متفاوت سیاسی، اجتماعی دو کشور
۳۲	نظام پادشاهی و محافظ کار عربستان	۶۹	مشکلات و اختلافات مرزی ایران (جزایر سه‌گانه)
۳۳	دبده‌های امنیتی متضاد	۷۰	قدرت‌یابی عراق در آینده
۳۴	وابستگی امنیتی عربستان به آمریکا	۷۱	رشد اقتصادی و سرمایه‌گذاری گسترده عربستان در بنگاه‌های تجاری دنیا
۳۵	تشکیل هلال شیعی با محوریت ایران	۷۲	وابستگی غرب و کشورهای درحال توسعه به منابع انرژی منطقه
۳۶	نفوذ ایران در شرق مدیترانه	۷۳	منافع اقتصادی غرب و کشورهای درحال توسعه در منطقه
۳۷	روابط ایران و حزب‌الله		

در گام دوم، بر اساس روش پانل خبرگی از کارشناسان مربوط خواسته شد تا با بررسی مجدد و دقیق، تعدادی از پیشران‌ها که دارای اشتراک و شباهت می‌باشند را شناسایی و تجمیع نموده که حاصل کار احصاء تعداد ۳۵ عامل به شرح جدول شماره (۳) می‌باشد.

جدول (۳) تجمیع عوامل مؤثر بر آینده روابط بین جمهوری اسلامی ایران و عربستان

عنوان عامل	R	عنوان عامل	R
اختلافات ایدئولوژیک ایران و عربستان	۱۹	حاکم شدن نظام چندقطبی در جهان و تغییر و ظهور قطب‌های جدید قدرت	۱
القای ایران هراسی در کشورهای حوزه خلیج فارس توسط آمریکا	۲۰	نزدیکی و همکاری میان اعضاء شورای همکاری خلیج فارس و تشکیل ناتوی عربی	۲
مناسک حج و اعزام حجاج ایرانی به عربستان	۲۱	منافع اقتصادی و وابستگی به منابع انرژی منطقه، قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای و مداخله در خلیج فارس و حضور گسترده نظامی غرب و آمریکا در منطقه	۳
نفوذ گسترده سیاسی و نظامی ایران در عراق، سوریه، یمن و بحرین و روابط ایران و حزب‌الله و گروه‌های مقاومت فلسطینی	۲۲	پشتیبانی تسلیحاتی غرب از عربستان و رقابت تسلیحاتی گسترده در کشورهای حوزه خلیج فارس	۴
تغییر دولت در ایران و تغییر در سیاست خارجی در هر دوره و تضاد در سیاست خارجی دو کشور و هم‌سو نبودن سیاست‌های نفتی ایران و عربستان	۲۳	روابط گسترده تجاری - نظامی عربستان و آمریکا و احتمال برقراری روابط میان اسرائیل و عربستان	۵
وقوع انقلاب ایران و شعار حمایت از مستضعفین و نهضت‌های آزادی‌بخش	۲۴	تحول‌های ناشی از بیداری اسلامی در منطقه و تغییرهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در عربستان	۶
وجود اماکن مذهبی و مرکزیت جهان اسلام و ادعای رهبری معنوی جهان اسلام به‌ویژه اعراب توسط عربستان و تبلیغ مذهب وهابیت توسط عربستان	۲۵	افزایش بودجه نظامی عربستان و مداخله نظامی عربستان در بحرین و یمن و جنگ فرسایشی میان عربستان و یمن	۷
روابط اقتصادی و تجاری پایین دو کشور	۲۶	توانایی و دست‌یابی ایران به دانش هسته‌ای و پرونده هسته‌ای ایران و تحریم‌های نفتی و اقتصادی ایران	۸
ایران مرکز و کانون تشیع در جهان و تبلیغ مذهب تشیع توسط ایران	۲۷	رقابت‌های ایران و عربستان جهت نفوذ در کشورهای منطقه و افزایش قدرت نفوذ ایران در منطقه و شرق مدیترانه و تشکیل هلال شیعی با محوریت ایران	۹
سیستم پادشاهی و محافظ کار عربستان	۲۸	رشد و گسترش فضای مجازی و افزایش بینش و آگاهی و رشد توقع‌های مردمی در عربستان	۱۰
دیدگاه‌های امنیتی متضاد و وابستگی امنیتی عربستان به آمریکا	۲۹	گسترش گروه‌های تروریستی در منطقه و تأمین و حمایت غیرمستقیم گروه‌های تروریستی فعال در منطقه توسط عربستان	۱۱

رقابت‌های نفتی دو کشور و سیاست نفتی مهار ایران توسط عربستان	۳۰	نزدیکی فکری و دیدگاهی گروه‌های سلفی و تکفیری با حاکمیت عربستان	۱۲
موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک ایران و کنترل تنگه استراتژیک هرمز از سوی ایران	۳۱	تنوع قومیتی در ایران و افزایش تحریک‌های گروهک‌های تجزیه‌طلب مورد حمایت عربستان در ایران	۱۳
مشکل‌های اقتصادی در ایران و رشد اقتصادی و سرمایه‌گذاری گسترده عربستان در بنگاه‌های تجاری دنیا	۳۲	اختلاف‌های میان عربستان و قطر	۱۴
ساختارهای متفاوت سیاسی، اجتماعی دو کشور و اختلاف‌های فرهنگی و تمدنی (عرب و عجم) میان دو کشور	۳۳	حمایت مالی رسانه‌ها و اپوزسیون‌های ایرانی (سلطنت‌طلب، مجاهدین خلق و...) توسط عربستان	۱۵
مشکل‌ها و اختلاف‌های مرزی ایران (جزایر سه‌گانه)	۳۴	رشد صنایع بومی نظامی و دفاعی و افزایش قدرت موشکی و نظامی ایران	۱۶
قدرت‌یابی عراق در آینده	۳۵	وجود اقلیت شیعی در عربستان و حمایت اقلیت شیعی مخالف حاکمیت در عربستان توسط ایران	۱۷
		رقابت غیرمستقیم نظامی ایران و عربستان در یمن	۱۸

در گام سوم، پرسش‌نامه‌ای جهت بررسی ارزش هرکدام از عوامل تهیه گردید و در اختیار خبرگان قرار گرفت. که با بهره‌گیری از مدل فریدمن، و بر اساس معدل‌گیری صفر تا سه، میانگین ۱/۷ به دست آمد. از میان ۳۵ عامل شناسایی‌شده در مرحله قبل تعداد ۲۰ عامل که نمره‌ای کمتر از میانگین گرفته بودند از میان عوامل حذف گردید و در نهایت تعداد ۱۵ عامل مطابق جدول شماره (۴) برای بررسی نهایی انتخاب گردید.

جدول (۴) عوامل نهایی مؤثر بر آینده روابط ایران و عربستان

عنوان عامل	R	عنوان عامل	R
وقوع انقلاب ایران و شعار حمایت از مستضعفین و نهضت‌های آزادی‌بخش	۹	اختلاف‌های ایدئولوژیک ایران و عربستان	۱
موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک ایران و کنترل تنگه راهبردی هرمز از سوی ایران	۱۰	روابط گسترده تجاری ^۱ نظامی عربستان و آمریکا و احتمال برقراری روابط میان اسرائیل و عربستان	۲
رقابت‌های ایران و عربستان جهت نفوذ در کشورهای منطقه و افزایش قدرت نفوذ ایران در منطقه و شرق مدیترانه و تشکیل هلال شیعی با محوریت ایران	۱۱	تحول‌های بیداری اسلامی در منطقه و تغییرهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در عربستان	۳
دیدگاه‌های امنیتی متضاد و وابستگی امنیتی عربستان به آمریکا	۱۲	مشکل‌های اقتصادی در ایران و رشد اقتصادی و سرمایه‌گذاری گسترده عربستان در بنگاه‌های تجاری دنیا	۴
روابط اقتصادی و تجاری پایین دو کشور	۱۳	توانایی و دستیابی ایران به دانش هسته‌ای و پرونده هسته‌ای ایران و تحریم‌های نفتی و اقتصادی ایران	۵
دیدگاه‌های امنیتی متضاد و وابستگی امنیتی عربستان به آمریکا	۱۴	نزدیکی فکری و دیدگاهی گروه‌های سلفی و تکفیری با حاکمیت عربستان	۶
قدرت‌یابی عراق در آینده	۱۵	رشد صنایع بومی نظامی و دفاعی و افزایش قدرت موشکی و نظامی ایران	۷
		منافع اقتصادی و وابستگی به منابع انرژی منطقه، قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای و مداخله در خلیج‌فارس و حضور گسترده نظامی غرب و آمریکا در منطقه	۸

در گام چهارم، جهت وارد کردن ۱۵ عامل نهایی به‌دست‌آمده در نرم‌افزار میک می‌بایست آن‌ها را به‌اختصار نام‌گذاری (کدگذاری) نمود. به همین منظور مطابق جدول (۵) عناوین تخصیص داده‌شده به هر یک از عوامل را مشاهده می‌کنیم. نام‌گذاری این عوامل می‌بایست به‌صورت نام کوتاه^۱ و نام بلند^۲ انجام پذیرد.

۱. Short lable

۲. Long Lable

جدول (۵) کدگذاری عوامل جهت ورود در نرم‌افزار میک مک

R	Long Lable	Short lable
1	اختلاف‌های ایدئولوژیک ایران و عربستان	a
2	روابط گسترده تجاری ° نظامی عربستان و آمریکا و احتمال برقراری روابط میان اسرائیل و عربستان	b
3	تحول‌های بیداری اسلامی در منطقه و تغییرهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در عربستان	C
4	مشکل‌های اقتصادی در ایران و رشد اقتصادی و سرمایه‌گذاری گسترده عربستان در بنگاه‌های تجاری دنیا	d
5	توانایی و دست‌یابی ایران به دانش هسته‌ای و پرونده هسته‌ای ایران و تحریم‌های نفتی و اقتصادی ایران	e
6	نزدیکی فکری و دیدگاهی گروه‌های سلفی و تکفیری با حاکمیت عربستان	f
7	رشد صنایع بومی نظامی و دفاعی و افزایش قدرت موشکی و نظامی ایران	g
8	منافع اقتصادی و وابستگی به منابع انرژی منطقه، قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای و مداخله در خلیج فارس و حضور گسترده نظامی غرب و آمریکا در منطقه	h
9	وقوع انقلاب ایران و شعار حمایت از مستضعفین و نهضت‌های آزادی‌بخش	i
10	موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک ایران و کنترل تنگه راهبردی هرمز از سوی ایران	j
11	رقابت‌های ایران و عربستان جهت نفوذ در کشورهای منطقه و افزایش قدرت نفوذ ایران در منطقه و شرق مدیترانه و تشکیل هلال شیعی با محوریت ایران	k
12	دیدگاه‌های امنیتی متضاد و وابستگی امنیتی عربستان به آمریکا	l
13	روابط اقتصادی و تجاری پایین دو کشور	m
14	دیدگاه‌های امنیتی متضاد و وابستگی امنیتی عربستان به آمریکا	n
15	قدرت‌یابی عراق در آینده	o

در گام پنجم، با کمک ۱۴ نفر از خبرگان امتیازاتی در بازه صفر تا سه به میزان اثرگذاری عوامل بر یکدیگر داده می‌شود. حاصل کار مطابق جدول شماره (۶) یک ماتریس $۱۵ * ۱۵$ می‌باشد.

جدول (۶) ماتریس اثرات متقابل عوامل بر یکدیگر بر مبنای روابط بین ایران و عربستان در افق زمانی ۱۴۰۷

	1:a	2:b	3:c	4:d	5:e	6:f	7:g	8:h	9:i	10:j	11:k	12:l	13:m	14:n	15:o
1:a	0	1	1	2	2	1	1	1	3	2	1	1	0	2	1
2:b	3	0	0	2	2	0	0	3	0	1	3	1	2	1	3
3:c	2	0	0	2	3	0	0	3	2	1	2	1	0	1	0
4:d	2	1	2	0	0	2	1	2	1	3	2	0	1	3	0
5:e	2	2	0	1	0	2	3	2	1	2	1	0	1	2	1
6:f	2	0	0	2	2	0	0	3	3	0	2	1	0	1	0
7:g	2	1	0	1	1	2	0	1	2	1	1	1	0	1	1
8:h	3	1	0	3	1	0	2	0	3	3	1	0	1	0	2
9:i	1	0	0	2	2	0	1	1	0	2	2	1	0	1	2
10:j	3	0	0	2	2	0	0	2	3	0	2	0	1	1	0
11:k	2	0	0	2	1	2	0	3	3	3	0	1	1	1	1
12:l	2	0	0	2	3	0	2	1	2	1	2	0	2	0	3
13:m	1	0	1	2	3	0	1	3	0	1	2	1	0	2	1
14:n	1	0	0	0	2	1	0	3	0	2	3	0	1	0	1
15:o	1	2	0	0	1	2	0	1	0	1	3	3	1	2	0

© LPSOR-EPTAMCMAC

بر اساس خروجی اولیه نرم‌افزار، مطابق جدول شماره (۷) میزان پرشدگی ماتریس به تقریب ۶۸ درصد است که این رقم نشان‌دهنده این است که بیش از دو سوم موارد عوامل بر یکدیگر تأثیرگذار بوده‌اند. از ۲۱۰ رابطه قابل ارزیابی میزان اثرگذاری ۵۷ رابطه صفر بوده که به معنای عدم اثرگذاری یک یا هر دو عامل این روابط بر دیگری است. تعداد روابطی که مقدار یک، دو و سه را به خود اختصاص داده‌اند به ترتیب ۶۷-۵۷-۲۹ می‌باشد.

جدول (۷) آمار داده‌های ورودی ماتریس

ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفر	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	جمع	درجه پرشدگی
۱۵	۴	۷۲	۶۷	۵۷	۲۹	۱۵۳	٪۶۸

لازم به ذکر است مطابق جدول شماره (۸) نرم‌افزار میک مک با استفاده از شاخص‌های آماری به محاسبه پایداری مجموعه می‌پردازد و در پژوهش انجام‌شده با چهار بار چرخش داده‌ای، تأثیرهای مستقیم از مطلوبیت و پایداری ۱۰۰ درصد بهره‌مند است که نشان‌دهنده روایی و پایایی بالای پرسش‌نامه و پاسخ‌های آن می‌باشد.

جدول (۸) میزان پایداری تأثیرات مستقیم

تکرار	تأثیرگذاری	تأثیرپذیری
۱	٪۷۵	٪۹۴
۲	٪۹۸	٪۱۰۰
۳	٪۱۰۲	٪۱۰۰
۴	٪۱۰۰	٪۱۰۰

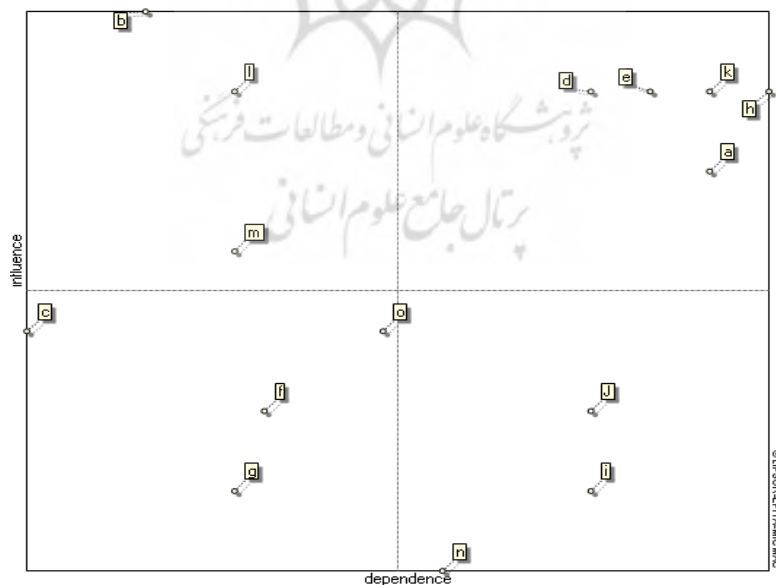
در تحلیل ماتریس متقاطع جمع اعداد هر سطر بیانگر میزان اثرگذاری عامل آن سطر و جمع اعداد هر ستون بیانگر میزان اثرپذیری عامل مربوط به آن است. همان‌طور که در جدول شماره (۹) مشخص است عامل «روابط گسترده تجاری، نظامی عربستان و آمریکا و احتمال برقراری روابط میان اسرائیل و عربستان»، از بیشترین میزان اثرگذاری در میان عامل‌های موجود برخوردار است و عامل «منافع اقتصادی و وابستگی به منابع انرژی منطقه، قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای و مداخله در خلیج فارس و حضور گسترده نظامی غرب و آمریکا در منطقه» بیشترین اثرپذیری را از دیگر عوامل دارد.

جدول (۹) مجموع نمره‌های عوامل در هر سطر و ستون ماتریس

R	عامل	مجموع ارقام سطر	مجموع ارقام ستون
۱	اختلافات ایدئولوژیک ایران و عربستان	۱۹	۲۷
۲	روابط گسترده تجاری ^۱ نظامی عربستان و آمریکا و احتمال برقراری روابط میان اسرائیل و عربستان	۲۱	۸
۳	تحولات بیداری اسلامی در منطقه و تغییرات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در عربستان	۱۷	۴
۴	مشکلات اقتصادی در ایران و رشد اقتصادی و سرمایه‌گذاری گسترده عربستان در بنگاه‌های تجاری دنیا	۲۰	۲۳
۵	توانایی و دستیابی ایران به دانش هسته‌ای و پرونده هسته‌ای ایران و تحریم‌های نفتی و اقتصادی ایران	۲۰	۲۵
۶	نزدیکی فکری و دیدگاهی گروه‌های سلفی و تکفیری با حاکمیت عربستان	۱۶	۱۲
۷	رشد صنایع بومی نظامی و دفاعی و افزایش قدرت موشکی و نظامی ایران	۱۵	۱۱

۲۹	۲۰	منافع اقتصادی و وابستگی به منابع انرژی منطقه، قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای و مداخله در خلیج فارس و حضور گسترده نظامی غرب و آمریکا در منطقه	۸
۲۳	۱۵	وقوع انقلاب ایران و شعار حمایت از مستضعفین و نهضت‌های آزادی‌بخش	۹
۲۳	۱۶	موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک ایران و کنترل تنگه استراتژیک هرمز از سوی ایران	۱۰
۲۷	۲۰	رقابت‌های ایران و عربستان جهت نفوذ در کشورهای منطقه و افزایش قدرت نفوذ ایران در منطقه و شرق مدیترانه و تشکیل هلال شیعی با محوریت ایران	۱۱
۱۱	۲۰	دیدگاه‌های امنیتی متضاد و وابستگی امنیتی عربستان به آمریکا	۱۲
۱۱	۱۸	روابط اقتصادی و تجاری پایین دو کشور	۱۳
۱۸	۱۴	دیدگاه‌های امنیتی متضاد و وابستگی امنیتی عربستان به آمریکا	۱۴
۱۶	۱۷	قدرت‌یابی عراق در آینده	۱۵
۲۶۸	۲۶۸	مجموع	

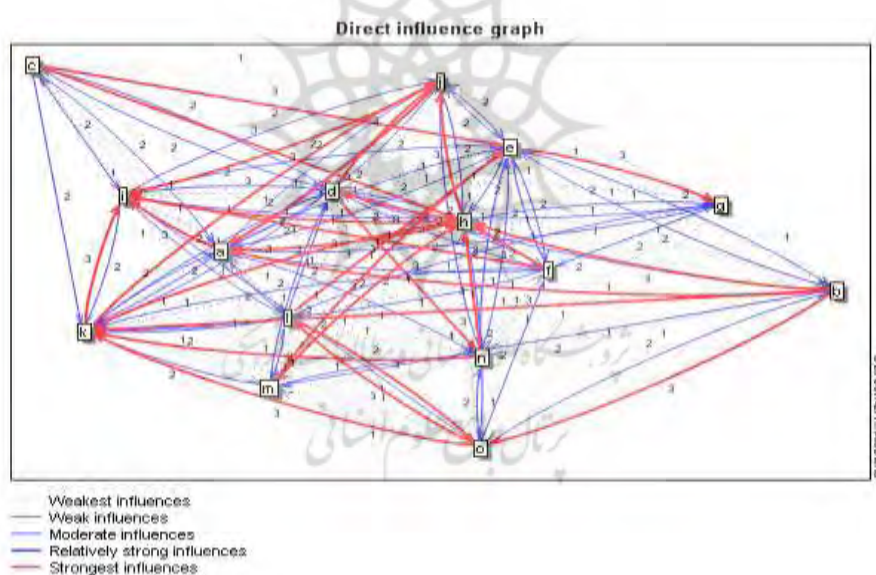
Direct influence/dependence map

شکل (۲) نمودار اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم عوامل بر یکدیگر

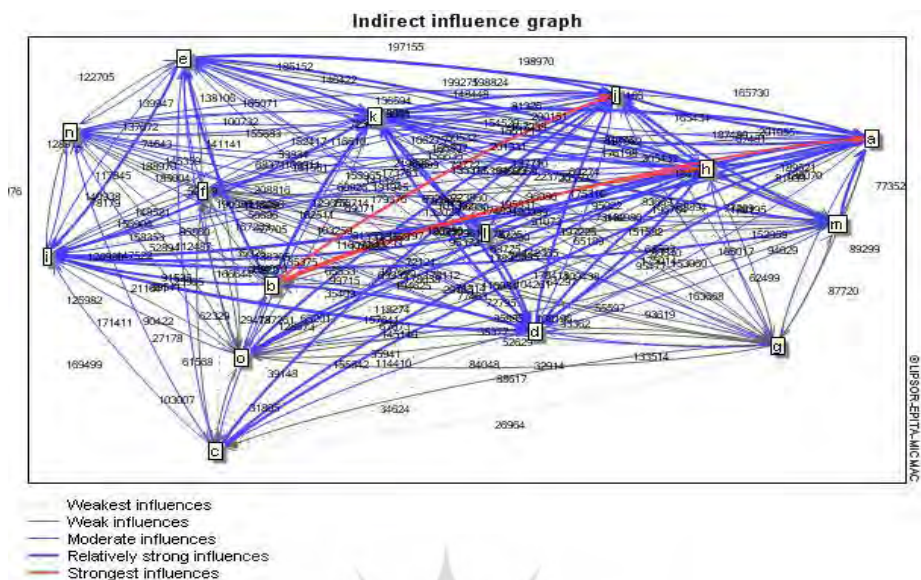
از قابلیت‌های نرم‌افزار میک مک ترسیم نموداری با محورهای اثرگذاری و اثرپذیری است. مطابق شکل شماره (۲) با توجه به نحوه توزیع عوامل مشخص است که با یک مجموعه ناپایدار مواجه هستیم.

با توجه به تحلیل موجود از نمودار فوق و محل قرارگیری عوامل در آن پنج عامل $k-h-e-d-a$ به‌عنوان متغیرهای ریسک شناخته می‌شوند. به این معنی که چون عوامل بر مجموعه اثرگذاری بالایی دارند و درعین حال به میزان زیادی از مجموعه اثر می‌پذیرند، به‌عنوان عوامل کلیدی در تبیین آینده‌ی روابط موجود بین ایران و عربستان شناخته می‌شوند. نمودارهای تأثیرهای مستقیم و غیرمستقیم عوامل مطابق شکل‌های شماره (۳) و (۴)، می‌باشد که با دقت در آن، عوامل کلیدی ذکر شده بیشترین ارتباط را با دیگر عوامل دارند و در نقش گره‌های اصلی گراف روابط متقابل می‌باشند، که این به معنای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بالای آن‌ها می‌باشد.

شکل (۳) نمودار تأثیرهای مستقیم

شکل (۴) نمودار تأثیرهای غیرمستقیم

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با توجه به سؤال مطرح‌شده در ابتدای تحقیق با عنوان مهم‌ترین شاخص‌ها و عوامل تأثیرگذار در آینده روابط ایران و عربستان در افق زمانی ۱۴۰۷ چیست؟ از میان ۷۳ شاخص کلی مؤثر و تجمیع نهایی آن‌ها و نتایج حاصل از خروجی نرم‌افزار میک مک پنج عامل کلیدی:

۱. اختلاف‌های ایدئولوژیک ایران و عربستان.
  ۲. مشکل‌های اقتصادی در ایران و رشد اقتصادی و سرمایه‌گذاری گسترده عربستان در بنگاه‌های تجاری دنیا.
  ۳. توانایی و دستیابی ایران به دانش هسته‌ای و پرونده هسته‌ای ایران و تحریم‌های نفتی و اقتصادی ایران.
  ۴. منافع اقتصادی و وابستگی به منابع انرژی منطقه، قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای و مداخله در خلیج فارس و حضور گسترده نظامی غرب و آمریکا در منطقه.
  ۵. رقابت‌های ایران و عربستان جهت نفوذ در کشورهای منطقه و افزایش قدرت نفوذ ایران در منطقه و شرق مدیترانه و تشکیل هلال شیعی با محوریت ایران.
- به‌عنوان مهم‌ترین و کلیدی‌ترین عوامل تأثیرگذار در آینده روابط دو کشور ایران و عربستان مورد شناسایی قرار گرفتند. با توجه به وضعیت حال حاضر کشور در عرصه روابط بین‌الملل و

تلاش عربستان سعودی جهت تشویق و ترغیب غرب و به‌خصوص ایالات‌متحده آمریکا جهت اعمال فشارهای مضاعف اقتصادی علیه کشور و شرایط اجتماعی، اقتصادی حاکم در کشور، دولت و به‌خصوص دستگاه دیپلماسی کشور در شرایط کنونی می‌بایست با اتخاذ تدابیر لازم و درک شرایط حال حاضر ضمن اعمال تغییر در سیاست‌های منطقه‌ای و اتخاذ راهبرد متناسب و تلاش در جهت کاهش و تعدیل منابع تنش و رقابت، میان ایران و عربستان، بستر و زمینه کاهش موارد اختلاف را مهیا و در گام بعدی با اتخاذ راهبرد مناسب و استفاده از توان و ظرفیت سازمان کنفرانس اسلامی و همکاری سایر کشورهای مسلمان و همچنین تقویت نقاط اشتراک و زمینه‌های همکاری فی‌مابین، شرایط ایجاد همگرایی میان دو کشور و به‌تبع آن کشورهای منطقه خلیج فارس را فراهم نماید، که در غیر این صورت در آینده محتمل، منافع و حیات ملی کشور متأثر از شرایط موجود و عوامل تأثیرگذار و کلیدی اشاره‌شده با تهدید و بحران‌های به نسبت جدی مواجه خواهد گردید.

بر طبق نظریه موازنه همه‌جانبه مطرح‌شده در تحقیق کشورهای منطقه خلیج فارس به‌عنوان کشورهای در حال توسعه‌ای می‌باشند که در راستای حفظ و بقا و دوام ساختار حکومتی خود، و تأمین منافع و خواست و نظر قبیله، قومیت، مذهب و یا خاندان شخص حاکم تصمیم‌گیری و حرکت می‌کنند و لذا تصمیم‌گیری در این نظام‌ها عمدتاً انفرادی است و افکار عمومی عمدتاً نقش پررنگی در تصمیم‌سازی‌ها به‌ویژه در حوزه روابط خارجی ندارند، از طرفی برای حفظ قدرت خود به دنبال جذب متحدان خارجی در سطح منطقه‌ای و یا بین‌المللی هستند. لذا نظم منطقه‌ای حاکم در منطقه را می‌توان در قالب و چارچوب نظریه موازنه همه‌جانبه دید و درک بهتری از شرایط موجود حاکم به ما خواهد داد. و در چنین شرایطی تصور ایجاد و برقراری روابط دوستانه و همکاری و حرکت به سمت اتحاد میان ایران و سایر کشورها به‌خصوص عربستان دور از انتظار بوده و همچنان در مسیر واگرایی و بدبینی نسبت به نیت یکدیگر و تنش‌های دوره‌ای خواهد بود.

پیشنهاد می‌گردد با توجه به پنج عامل کلیدی به‌دست‌آمده تأثیرگذار در آینده روابط ایران و عربستان در این تحقیق، در پژوهش‌های آتی ضمن احصاء شاخص‌ها و متغیرهای مؤثر در هر پنج عامل کلیدی به‌صورت جداگانه و با استفاده از نرم‌افزار سناریونویسی ویزارد سناریوهای محتمل آینده روابط میان ایران و عربستان تدوین گردد.

منابع

- احمدی، حمید. (۱۳۸۶). *روابط ایران و عربستان در صده بیستم (دوره پهلوی)*، تهران: انتشارات مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، چاپ اول.
- ازغندی، علیرضا. و آفاعلیخانی، مهدی. (۱۳۹۲). بررسی عوامل منطقه‌ای واگرایی در روابط ایران و عربستان (۱۳۹۰-۱۳۸۴)، *فصلنامه سیاست*، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۴۳ (۲).
- جاودانی مقدم، مهدی. (۱۳۹۱). ژئوپلیتیک نوین شیعه در خاورمیانه و سیاست خارجی، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، ۸ (۲).
- خضری، احسان. و دیگران. (۱۳۹۴). ریشه‌یابی منازعات ایران و عربستان (مطالعه موردی سه کشور؛ عراق، بحرین و یمن)، *فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، ۲۳ (۲).
- رستمی، محسن، فرجی‌راد، عبدالرضا. و سرور، رحیم. (۱۳۹۵). سناریوهای محتمل در آینده پژوهی روابط خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه عربی (در بازه زمانی ۱۴۰۴)، *فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام*، ۵ (۱۷).
- رنجبر حیدری، وحید، قربانی، ارسلان، سیمیر، رضا. و حاجیانی، ابراهیم. (۱۳۹۵). شناسایی و تبیین عوامل و پیشران‌های مؤثر بر روابط ایران و شورای همکاری خلیج‌فارس در افق ده‌ساله با بهره‌گیری از روش میک‌مک، *مجله آینده‌پژوهی دفاعی*، ۱ (۲).
- سیفی، عبدالمجید. و پور حسن، ناصر. (۱۳۹۵). موازنه همه‌جانبه و ائتلاف‌سازی عربستان سعودی در قبال جمهوری اسلامی ایران، *فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی*، ۸ (۲۶).
- شفیع، صادق، منتظر القائم، اصغر. و چلونگر، محمدعلی. (۱۳۹۶). واکاوی روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در دهه نخست پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، *فصلنامه پژوهش‌های تاریخی، معاونت پژوهشی و فناوری دانشگاه اصفهان*، ۱ (۳۳).
- شهریاری، محمدعلی. (۱۳۹۶). تحلیل روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان در عراق در قالب تئوری حرکت‌ها، *فصلنامه مجلس و راهبرد*، ۲۴ (۹۲).
- صادقی‌اول، هادی. نقدی عشرت‌آباد، جعفر. و میر کوشش، امیر هوشنگ. (۱۳۹۴). روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان، *فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی*، ۲۵: ۱۶۰-۱۲۹.
- کریمی‌فرد، حسین. (۱۳۹۵). تبیین رئالیستی سیاست خارجی عربستان در قبال بحران‌های خاورمیانه (۲۰۱۵-۱۹۷۹)، *فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، ۱ (۲۱).
- موسوی، سیدمحمد. و بخشی‌تلیایی، رامین. (۱۳۹۱). تأثیر مسائل ایدئولوژیک بر سیاست خارجی عربستان در قبال ایران ارسال ۲۰۰۳ به بعد، *فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، ۴ (۱۱).
- مینائی، حسین، حاجیانی، ابراهیم، دهقان، حسین. و جعفرزاده، فروزنده. (۱۳۹۵). تعیین پیشران‌های اصلی دیپلماسی دفاعی ج.ا.ایران در سطوح منطقه‌ای و بین‌الملل، *مجله آینده‌پژوهی دفاعی*، ۱ (۱).

- نجاتی، حمزه. (۱۳۹۴). *تأثیر انقلاب اسلامی بر عربستان سعودی، بازیابی از: سایت پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (یکم خردادماه)، www.ensani.ir.*
- نیکویی، سید امیر. و ستوده، علی اصغر. (۱۳۹۴). *تأثیر منازعات داخلی سوریه و عراق بر مجموعه امنیتی خاورمیانه (۲۰۱۵ ° ۲۰۱۱)*، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۴ (۱۵).
- وقوفی، امید، حاجیانی، ابراهیم. و قاسمی، علی اصغر. (۱۳۹۶). *تبیین عوامل و پیشران‌های کلیدی آینده یمن تا سال ۱۴۰۶، مجله آینده‌پژوهی دفاعی، ۲ (۴).*
- Asan, S.S. & Umut, A. (2007). Qualitative cross- impact analysis with time consideration, *Technological forecasting and social change*, vol 74.
- Estiven, D. (1991). *Explaining Third World Alignment, World Politics*, Vol.43.
- Georghiou, L., Cassingena, J., Keenen, M., Miles, I. & Popper, R. (2012). *Manual de prospectiva tecnológica. Conceptos y práctica* [Technological Prospective Manual. Concepts and Practice]. Flacso México.
- Godet, M. (1999). *De la anticipación a la acción: Manual de prospectiva y estrategia* [From anticipation to action: Prospective and Strategy Manual], México: Alfaomega.
<http://www.flacso.edu.mx/publicaciones/novedades/Manual-de-prospectiva-tecnologica>.
- Henner, F. (2007). Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Inter regional Order and US Policy, *Middle East Journal*, 61 (4).
- Jiménez, M. (2009). *Herramientas para el análisis prospectivo estratégico. Aplicaciones MICMAC* [Tools for strategic prospective analysis. Applications MICMAC]. Estado de México: Hersa Ediciones.
- Khuliyf, A. & Alanazi, A. (2015). *Saudi Arabia's Implementation of Soft Power Policy to Confront Iran's Obvious Threats*. Available at: <https://www.hsd.org/?view&did=790406>, (accessed on 2016, Jun 19).
- Mojica, F. (2005). *La construcción del futuro. Concepto y modelo de prospectiva estratégica, territorial y tecnológica* [Future construction. Concept and model of strategic, territorial and technology foresight]. Santafé de Bogotá: Universidad Externado de Colombia.
- Nasr, V. (2006). *Behind the rise of the shittes*, time.com 19 December, <http://www.Belfercenter.com>.
- Osiewicz, P. (2016). *Ideological Determinants of the Current Saudi-Iranian Rivalry in the Middle East*. Available at: <http://przeglad.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2016/08/pp-2016-2-115.pdf> (accessed on 2016, Dec 21).
- Salier, M. (2016). *Changed Priorities in the Gulf, Saudi Arabia and the Emirates Rethink Their Relationship With Egypt*. Politick German Institute for International and Security Affairs, SWP Comments 8.